

V. RAISZ RÓZSA

SZÖVEGSZERKEZET ÉS STÍLUSJELLEMZŐK*

Krúdy Gyula: Őszi versenyek

Az Őszi versenyek című kisregény elemzői (például Kozma Dezső 1981: 124; Kemény Gábor 1991: 75) Krúdy egyik remekművének minősítik a művet. Az öt részre – fejezetre – tagolódó elbeszélő mű számos váltása (nézőpont-, idő-, személy-, hangváltás) ellenére végig megtartja rezignált hangvételét. Címe egyedítő metatextuális funkcióján túl (Tolcsvai Nagy 2001: 330) utal a szövegre mint tartalmas értelmi egységre: az *őszi* az elmúlás, a rezignáció, a melankólia jelzése, a *versenyek* „Ben, az elcsapott zsoké” valamikori hivatására és szenvedélyére, emlékeinek, ábrándjainak tárgyára utal. A rezignáció azonban nemcsak Ben, az elcsapott zsoké személyét, hanem a gazdag, élvezet, körülrajongott szépasszony alakját is körülöleli.

Benről, az elcsapott zsokéről már az első bekezdésben megtudjuk, hogy „kötőféket dugott a zsebébe” a második bekezdésben pedig, hogy „éjjel-nappal magánál hordta”, a tragikus eseményről, az öngyilkosságról, amely a reménytelen helyzetből, a hős lelki meghasonlásából, feldúltságából való menekülés lehet, az utolsó mondat is csak mint bekövetkező-bekövetkezendő eseményről beszél: „*csak homályosan rémlett előtte, hogy a lóversenyter felé kell sietnie, ahol már tudja a fát, amely már várja őt.*” (179)

A kisregény öt fejezete – makroszerkezeti egysége – nem egyszerűen, lineáris módon kapcsolódik egymáshoz; bár az előreutaló elemek (például a kötőfék, azaz az öngyilkossági szándék állandó jelenléte) és a visszautaló elemek lineárisan is összefűzik a részeket, a kapcsolódás gazdagabb: téma-, idő- és személyváltásokkal jár együtt.

Az elbeszélő idő végig múlt, de ez a múlt is rétegződik korábbi és még korábbi tények és események elbeszélése által.

Az öt fejezet közül négy szinte azonos terjedelmű (az általam használt kiadásban 3-4 lapot tesz ki), a negyedik fejezet azonban, az asszony egyes szám első személyű elbeszélése 11 lapot tölt meg, itt – ellentétben a többi fejezet jelöletlen elbeszélőjével – a fiktív elbeszélő azonnal, az első mondatban megnevezi magát: „*Az én nevem Rizili*” (164); valójában azonban ez a fejezet idézet, a szereplő elbeszélésének idézése, idézőmondat folytatja a közlést, „kezdte az asszony”, s a történetbe figyelő rezonőrként helyenként Ben is, a figyelmes hallgatója bekapcsolódik. „*A katonát is? – kérdezte Ben bizonyos ijedelemmel*” (164); „*De szerette is – szölt Ben, hogy némi mentséget találjon az úrnő szavaira*” (165). A terjedelmi különbség is jelzi az asszony

* A tanulmány az OTKA T 034171. számú program keretében készült. R. R.

szerepének, alakjának fontosságát a műben, illetve Ben érzelm-, gondolatvilágában, vágyai és álmai között.

Az úrnő elbeszélése nemcsak az elbeszélő személyének megváltozását, hanem témaváltást, stílusváltást és kitérést jelent: fikció a fikcióban, „baba a babában” hyperbaton, közbevetés (Fónagy é. n. [1999] 414 és kk.).

Az első fejezet 1–4. bekezdésének ideje múlt, váltakozó referenciáidővel: „Elmúltak az őszi versenyek, és Ben, az elcsapott zsoké *ettől kezdve* egy fehér fejkötős, töpörödött öreg asszonykára kezdett gondolni, aki *egész életében* rágni való dohányt csomagolt Sidney és Monkey urak üzletében, egy londoni magazin verejtékes, gázlángos mélységében.” (153)* Ezek a bekezdések nem eseményrögzítők: a hősnek nem aktuális, hanem szokásszerű cselekvéseit ismerjük meg „körülbelül második esztendeje tengett-lengett foglalkozás nélkül” (153); „olykor hajnalig kellett beszélgetni a vörös bajuszú portárrsal, amíg megüriült egy szoba, amelyet az este érkezett szerelmes pár egész éjszakára előre kifizetett” (154); „délelőttijeit rendszeren a Stefánia úton és környékén töltötte” (154); „széremesen húzódt meg azon a mellékúton, amely a ligetből az Erzsébet királyné útjára nyílik. Itt volt egy rendes padja, ahol a délelőtti-töket gondolkozással töltötte.” (154). Az elbeszélendő cselekmény – ha annak lehet nevezni – valójában az 5. bekezdésben kezdődik: itt már megjelenik a hős nő, s ez az elbeszélő idő jelen ideje; az elbeszélő nézőpontjából természetesen múlt.

Ben „egy szórakozott szerelmes párt talált” (155) megszokott padján, s „első pillantásra szerelmes lett az idegen asszonyba” (155), s ettől kezdve minden mozdulátát, cselekedetét követte: az 1–2–3. fejezetből megtudjuk, hogy az asszony a ligetben, ezen a délelőttön három szeretőjének adja ki az útját: a költőnek, a katonának és a papnak. Az asszony „titoktartó pillantást vetett Benre” (157); „Könnybe borult szemét panaszosan emelte Benre” (161); „Bizonyos mélabúval nézett egy darabig Ben szeme közé, majd határozottan hozzálépett, és megfogta Ben kezét”, s szenvedélyes, érzelmes szavakkal szerelmi vallomást tett a zsokénak.

Kemény Gábor szerint (1991: 75) Krúdy az álom és a valóság határait mesterien elmossa, ennek ellenére nem fogadja el, hogy az elbeszélő történet csak a zsoké vágy-álma. A valóság és a zsoké vágyálmának összemosódása – úgy látszik – a szerelmek megjelenésével kezdődik. Valóban kiadja az úrnő az útját a költőnek, a katonának és a papnak, a párbeszédek a fiktív történet valóságában vagy Ben képzeletében játszódhatnak le? A hármas szám, a szeretők név nélkülisége, típusokat képviselő mivolta (költő, katona, pap) „egyéniség nélküli jelképes figurák” (Kemény 1991: 76) elgondolkoztatják erről az olvasót.

A történet példaszerűségéhez az úrnő elbeszélése is hozzájárul. Ben képzeletében – vagy a kisregény fikciója szerint valóban – Rizilinek nevezi magát, s életének elbeszélésében Császár Fruzsina névre írat magának poste restante leveleket. Császár Fruzsínának nevezi el az elbeszélő a Rezeda Kázmér szép élete című regény hős nőjét is,

* Az idézetek a kisregénynek A magyar próza klasszikusai sorozat 77. köteteként az Unikornis Kiadónál Budapesten 2000-ben megjelent kiadásból valók.

aki szintén azt kívánja szerelmesétől, hogy poste restante levelet írjon neki a főpostára (31). Ez – és több egyéb momentum – az úrnő alakját is jelképes figurává avatja: a pesti érzéki szépasszonyok Krúdy által megteremtett, megismert, megrajzolt alakjának egyikévé.

A továbbiakban az úrnő elbeszéli élete és szerelmei történetét, majd az éhes, rongyos csavargót, Bent pompás villájába viszi, s étellel, itallal s érzéki élvezetekkel ellátja.

A következőkben a szöveg néhány mezoszerkezeti egységén szeretnék stílusjellemzőket bemutatni.

Tolcsvai Nagy Gábor rendszerét tekintve (1996: 135) a stílus szociokulturális rétegezettsége szerint a magatartás mentén durva, bizalmas, közömbös, választékos; az érték mentén értékmegvonó (ironikus, gúnyos), közömbös és értéktelítő (patetikus); a nyelvváltozatok terén sztenderd, irodalmi nyelv, nyelvjárások, városi népnyelv, dialektus stb. különböztethető meg.

A kisregény első bekezdése az eseményeknek és a tényeknek esztétikai szintű megragadását valósítja meg választékos szóhasználatával, variált ismétléseivel, halmozásaival, az *emberhangtalan* hapax legomenonnal, sok tagmondatos többszörösen összetett mondatainak párhuzamaival, indázásával. Értéktelítő ez a stílus, bár nem patetikus: a pátosz lehetőségét az átértzett melankólia elveti. A nyelvváltozatok terén a sztenderd, illetve a városi népnyelv (*facér*) és a lóversenypályák egy-egy szakszava jelenik meg benne (*handicap*).

Elmúltak az őszi versenyek, és Ben, az elcsapott zsoké, ettől kezdve egy fehér fejkötős, töpörödött öreg asszonykára kezdett gondolni, aki egész életében rágni való dohányt csomagolt Sidney és Monkey urak üzletében egy londoni magazin verejtékes, gázlángos mélységében. És Ben, az elcsapott zsoké, kötőféket dugott a zsebébe, amelyre majd felhurkolja magát akár a Stefánia úti víztoronynál, a kövér Müller Karcsi vendéglőjének közelében egy elhagyott kerítésre (és utolsó percig hallja a pohos, madárfejű Grinzinger bácsi zenekarának játékát a vendéglőből, ahol reggelenként mámoros gavallérok, úrhatnám fiákeresek és éjjeli lányok táncolnak), akár egyszerűen kisétál egy alkonyattal Ben a városligeti versenypálya közelébe, a másodosztályú hely végére, ahol elvégződik a korlát, és letaposott, ingyenes nézőközönségtől letördelt gallyú fák között (ahol a versenypályáról kitiltottak szoktak a fűben heverészni, és a palánkon át fogadásait lebonyolítani, és ahol az elcsapott zsokét, Bent a házárd házmeszterek, facér pincérek, tönkrement játékosok ájtatosan hallgatnák), ólmos novemberi ég alatt majdcsak talál egy helyet, ahová a kötőféket megerősítheti... az emberhangtalan, elhagyott versenypályán a fehér póznák között felejtettek egy messzire feketéllő számot, az 5-öt, amely száma volt Capt. Redgrey lovának, Rizibizinek, amelynek hátán gyakor Ben a Nagy nyári handicapet megnyeré...

A választékos, irodalmi stílus az ironia, sőt gúny által értékmegvonóvá válik a tiszt alakjának s a főhadnagyok mentalitásának bemutatásakor, a 2. fejezet egyik bekezdésében. Halmozások, párhuzamok, fokozások, ellentétek jelzik a gondos stílusformálást; az ironiát az egész bekezdésből kihallja az olvasó; erősítik a felkiáltó mondatok, melyek illokúciós értéke éppen nem az elragadtatás kifejezése, ilyen továbbá Herczeg és Pekár regényhőseire való utalás:

A tiszt cigarettát sodort, ezüstitárcából, hosszú szálú, sárga dohányból, műgondal, fontoskodva, amint ezt őfelsége délceg főhadnagyai tudták a háború előtt, midőn valóban nem volt még más teendőjük, mint cigarettát sodorni, szerelmes leveleket írni, dalokat megtanulni... Ó, milyen boldog ember volt egy délceg főhadnagy, amikor az összes fodrászati szerek felhasználása után illatozva és ragyogva a borbély boltjából az utcára lépett! Ó, mily irigyelt férfiak voltak a főhadnagyk Ferenc József uralkodása idejében, amikor a József- és Ferencvárosban érettiük rajongott minden fiatal hölgy, ajándékba kapott gyűrűt, karperecet viseltek kezükön, amelyek úgy csillogtak-villogtak, mint az emlékezeti szerelmek. Regények és színdarabok hősei voltak, párbajokat vívtak, és valóban megtörtént, hogy az elszédült polgárrasszonyka besurrant a kaszárnya környékén egy józsefvárosi ízléssel berendezett, fehér függönyös, purzicsán dohány szagú hónapos szobába, ahol a főhadnagy éppen a délutáni álmát aludta. Ők voltak a legjobb valcertáncosok, ők dúdolgatták a legújabb szanzonekat, üres erszénnyel is a legnagyobb gavallérok voltak, és jól fésült fejük mindig tetszetős látványosság volt a körüti kávéház sarokablakánál. Hófehér foguk villogott, tudatlan szájuk fecsegett, meghaltak a becsületért, de amíg éltek, fuldokoltak a piszkos adósságokban. Herczeg és Pekár regényeiben és elbeszéléseiben olyan kultuszt űzött a főhadnagyokból, hogy nem is számított valóban szerelmi lovagnak az, akinek a két csillag hiányzott a gallérjáról. Hosszúnappkor, amikor a böjtölő zsidó nők legszebb ruháikban hullámszánkán Pest utcáin, és egy őszi napra hasonlatossá teszik a várost a varsói és lemergi szombatokhoz: a főhadnagyk tüzesen vetették magukat Hebron rózsái után, és az éjszotét szemű nők pillantása szívesen megakadt a búzavirágkék kabátokon, amíg másnap ismét elkezdődött észrevétlen életük a Király utcai bérkaszárnyákban, a Dob utcai sötét boltocskákban.

A harmadik fejezet első bekezdése, választékossága ellentétben az előzővel; a szépség, a melankólia, a lassú elmúlás sejtetése: a még és a már nincs ellentétben egymással, a *de* kötőszó sem tudja ezt ellentétte tenni: mindkettő a hervadás jeleit érezteti finom költőiséggel. Az elbeszélő vagy a szereplő (Ben) látja így? Ezt az elbeszélő hangjának vélem, minden stilizálás nélkül: irodalmi és értéktelítő stílusú részlet:

Az úrnő keresztülvágott a ligeten. Olyan hosszú lépésekkel mérte az avart, mint azok az ügynök kisasszonyok, akik újabb időben Budapest irodáit, kereskedőit látogatják az aktatáskával a hónap alatt, és előfizetéseket gyűjtenek. Szent Antal röpirataira vagy a bujdosó király lapjára. A piros és sárga fák, elhalványodott zöld bokrok, levegős rétek, a hervadó liget, barátságosan fogadta ölébe az asszony alakját. Hervadt már ez a nő is, bármily ropogóan rakosgatta egymás után lábait. Az úszó pókfőnél belekapaszkodott kalapjába, és kondor hajába úgy helyezkedett el, mint őszi hajszál. Mintha azt jelentené a láthatatlan helyről küldött őszi szél, hogy az örömök múladozóban vannak a földről; még ragyog a nap a dáma gyalogsétáján, még porzik az út a fűрге cipősarkok alatt, még emelt a fő, a száj édesded szomjúságokkal teli, az őszi darázs mohó étvágya csiklandozza az ínyt, és az orrcimpák megremegnek a sarjú lassan terjengő illatatól, amelyet ingujjas városi szolgák kaszálnak a réteken; a kereknek megmaradott kebel még várja azokat a csókokat, amelyek felüditik, az alig

hervadó, telt karok forróbb ölelést ígérnek a szüzek fa-vékony karjainál, és a deréknak alakja még hasonlatos a buja cserebogár potrohához, amely tavaszkor a barackfa üde virágai között lakmározik –, de már halk, őszi szél fújdogálja körül a hölgy ruházatát, lengeti rókavörös szoknyáját, pergeti kis lába körül a falevelet, meglóbbálja kalapjánál a tollat, fanyar vonalat húz ajka mellé, amelyet nem tudnak többé eltüntetni a kendőző szerek. És amíg a ligeten átjutott az úrnő, lépése mind fáradtabb lett, mintha messzi utat járt volna...

Az úrnő elbeszélését tartalmazó negyedik fejezet több stílári változatosságot hoz: egészében irodalmi nyelvi szöveg, itt-ott feltűnnek benne a (városi) népnyelv elemei: *összeszúrta a levet... a szobalánnyal* (168), *öt esztendeig ült Nagykállón a bolondokházában* (169), *szimplex, szinte ostoba fráter* (169), *gyere ki, te szajha, sehonnai fráter* (170); ezek kognitív szinten a semlegesség ellenében a feltűnőség irányába mozdítják el a stílust. Ilyen feltűnő elem – mai szemmel – a szociokulturális kötöttségű *poste restante* levelezés említése (167. l.); megjegyzem, hogy az általam használt Krúdy-kötet az ehhez kapcsolódó lábjegyzetben megadott magyarázata („postán maradó”) semmit nem mond annak, aki nem találkozott még más irodalmi olvasmányban a levelezésnek e rég elavult módjával a kifejezésben rejlő titokzatosságról, csak szó szerint értelmezi az idegen szókapcsolatot, a hozzá fűződő konnotációt, de tárgyi jelentését is csak az érti, aki egyébként is ismeri.

Az úrnő elbeszélésének még leglíraibb részleteiben is fel kell ismernünk az iróniát, azaz az értéktelítő stílus, a választékos irodalmiság értékmegvonó momentummal kapcsolódik össze: *Egy napon eső verte a villa ablakát, a kert felől hervadtan ásított az ős, a faliórának a ketyegése tűrhetetlenül hangzott, a hulló vadgesztenye úgy kopogott, mintha a halál tett volna egy-egy lépést a ház felé: üresnek éreztem életemet, visszakívántam Frigyes, aki az ilyen szomorú délutánokat rendszeren azzal töltötte, hogy kalandos, változatos élettörténetét mesélte. (A férfiak nagyon szeretik elmondogatni az élettörténetüket annak, akit szeretnek, és aki figyelmes arccal hallgatja őket.) Ó, bár újra hallhatnám, hogyan ivott vörösbort Frigyes a grazi Elefántban, amíg a dél felől jövő vonattal Ottó főherceg barátnőjét várta... Ó, ha újra hallhatnám, hogyan szökött meg egy éjszaka a Vérző Szív zárdájából Ilona kontessz, amíg Frigyes a szomszéd utcában zárt kocsival várta... Ó, ha ismét elmondaná, a vörös milliomos Róth báróné mint irányította szívének a pisztoly csövét, amikor Frigyes éppen megérkezett!* (Krúdy megszemélyesítését, hasonlatait az úrnő egyéniségét mutató, női önzésről, kicsinyességről, jelentéktelenségről árulkodó felkiáltások követik.) Még legkomolyabb, leglíraibb bekezdésében is, melyben az öregedéstől féltő nő szorongása, elkeseredése nyer költői kifejezést, a szereplő pátosza mögött ott az elbeszélő iróniája, azaz az értéktelítő stílus ismét értékmegvonó jelleget kap:

– Nézd – szóltam az ismeretlenhez –, én csak egy gyenge, tehetetlen szenvedő és érzékeny nő vagyok, bármilyen büszke tollak lengenek a kalapomról. A ruhám, ami előkelő dámát mutat, egy idegen ember műve, a szabóé. Nyerges cipőmet a suszter varrta. Hajamat a fodrásznő alakítja olyan frizurává, hogy nagyszerűnek tűnök fel az emberek előtt. Gondtalan mosolyom mögött, nevetgélő hangom alatt, víg modorom

függönye alatt egy gyenge, lábán alig járni tudó, félénk és megszorodott asszony lakik. Te tudod, hogy a szívem jó. Te tudod, hogy az arcfestéket csak azért használom, mert maholnap negyvenesztendős leszek. Gyere elő, te drága, te hatalmas, te megbocsátó, és vedd pártfogásodba meggyötört szívemet. Szavaddal adj erőt, hogy tovább élhessek. Nyugodt, bölcs tekintetteddel adj vigaszt, hogy mindent elfelejthessek, ami velem eddig történt. Simogass meg, mint egy árva gyermeket; szorítsd meg a kezemet, mint egy koldusét. Könyörülj meg rajtam... Gyere, gyere, te jó, te szép, te hatalmas, akinek olyan szeme van, mint a Szentháromságnak, olyan hangja, mint a villámnak, amely a Gellérthegy szikláit látogatja, s olyan méltó kedve, mint a szélnek, amely Dunakeszi alatt a sárga kukoricaszárak között bujdosott, midőn életem legboldogabb napjaiban erre utaztam. Gyere, akinek bevallhatom minden titkomat, és aki felold jóságos szavaival legretettebb bűneim alól. Gyere, te áldott, aki megérted, hogy mit gondolok magamban, amikor nem felelek magamért, mint a bogáncs sem felelős azért, hogy elkapja útközben a süvöltő szél; megsimogatod a homlokomat, ha gondolataim úgy kavarnak, mint a játékos halak. Ó, hol vagy, te legbölcsebb férfi, aki előtt egy asszony mezítenre vetköztetheti a lelkét!

A talányos történet talán legtalányosabb része a befejezése.

Ben a díványon elszenderedett, és arra ébredt, hogy javában dögönyözik a mellét, a hátát. Botütéseket érzett teste minden elképzelhető részén. Csépték, mint még soha életében. Talpra ugrott, amint ezt a botok miatt tehette, és iszonyatosan kezdett jajgatni.

Hárman állottak vele szemben.

A szelíd költőnek vérben forgott a szeme, amint magasra emelt egy léniát. A katona olyan hevesen támadott, mintha háborúban lett volna. A pap görcsöket kötött a zsebkendőjére, és azzal ütötte Bent.

– Mit akarnak tőlem? – üvöltött Ben, és menekült az asztal körül.

– Te gazember, visszaéltél egy védtelen nő helyzetével, ezért meglakolsz – kiáltott a költő.

– Itt hagyod mind a két füledet, te rabló – vezényelt a katona.

– Sóba mártott virgács jár neki – tódította a pap.

Az alázatos öreg inas végre galléron ragadta Bent, és kivetette az utcára.

Ott állott Ben az út közepén, a pesti villanegyedben. Szemét dörzsölte. Álmodott talán? Ám a testén sajtó botütések, az arcán égő pofonok csakhamar felvilágosították, hogy korántsem volt álom, ami vele történt. Szégyen és düh fojtogatta a zsokét. Vissza akart menni a házba, hogy felelősségre vonja támadóit, akik talán ugyanígy bántalmazták a jóságos úrnőt is, ámde a leereszkedett sötétségben nem ismerte fel a villát, ahol vendégségben volt. Itt a házak, kertek mind egyformák, mint a boldogság és gazdagság szigetén. Az ablakok függönyei mögül csak gyenge fény ömlik a külvilágba. A halk szavak nem hallatszanak az utcára. A léptek oly csendesek, mintha takarékoskodnának velük. Az indulatok és szenvedélyek elrejtőznek a kapuk megett. Ben hiába kereste a vaskerítések mögött azokat a gyönyörű virágokat, amelyeket nappal látott. A piros és lila virágok elmentek másfelé szolgálatot teljesíteni, ahol a szerelem ütött tanyát. Innen elköltözött az igaz szerelem – gondolta Ben eszeveszett dühvel.

Egész reggelig járt az utcákon, mint egy háborodott, folyton a gyönyörű asszonyra gondolt, aki oly kegyes és jóságos volt hozzá, akinek arcát, szemét élete végéig nem felejtheti. Vajon mi történt a gyönyörűvel, az egyetlennel? Vajon őt is bántalmazták az üldözők? Bennek úgy rémlett, hogy segélykiáltásokat hall az erkélyekről, amelyek alatt elhalad, zörgetnek a kapukon, amelyek előtt megállanak.

Ben még sohasem szenvedett így életében. Szerelmes volt, szerencsétlen volt. Azt hitte, hogy nem éri meg a reggelt a gyötrellem miatt, mely lázba borította egész valóját. Egyszer a hideg rázta, hogy a fogai vacogtak, máskor szédülten támaszkodott a falnak.

– Rizili – rebegte, mint egy haldokló.

Amint virradni kezdett, a Városligetnek vette útját, és letelepedett arra a padra, ahol az úrnővel először beszélt. A homokban még felfedezni vélte Rizili lábnyomait. A fák és bokrok még tegnapi elbeszélésen gondolkodtak. A görbe botos kertőr messziről kérdőleg nézett: hova lett a gyönyörű úrnő Ben mellől?

Délfelé járt az idő, amikor gyors, könnyed léptek közeledtek, mint az ősz jár az erdőn. Az úrnő jött, lesütött szemmel, sápadtan. Tiroli vadászruha volt rajta, mert az idő esőre állt. Ben gondolkodás nélkül térdre vetette magát Rizili előtt.

Az úrnő csodálkozva, megdöbbenve nézett a térdeplő emberkére.

– Megbolondult? – kiáltotta rideg, szigorú hangon.

– Rizili, nem ismer?

– Én sohasem láttam önt, Kotródjék!

Az úrnő gyorsabbra vette lépteit. Az öreg kertőr az elcsapott zsoké vállára helyezte a kezét.

– Sokat tetszett inni, uracskám.

Ben valóban úgy érezte, hogy forog körülötte a világ. Tátott szájjal nézett az úrnő karcsú alakja után. És amint az távolodott az őszi ligetben, amint messzebbre-messzebbre mendegélt a kalapka mellett lengő fehér toll, mint a vitorla; amint a sárga-barna bokrok elüntették előtt mennyországot, úgy kúszott fel a fájdalom kígyója agyvelejéhez. Futni kezdett... Csak homályosan rémlett előtte, hogy a lóversenyter felé kell sietnie, ahol már tudja a fát, amely már várja őt.

A három jelképes figura – a költő, a katona és a pap – együtt jelenik meg, s az álmából felriadt Bent dögönyözik, botozzák, csépelik, durván szidalmazzák, majd az úrnő inasa az utcára löki. A durva cselekvések ritkább, illetve a bizalmas réteghez tartozó szavakkal jelennek meg a szövegben (*dögönyöz, csépel*) – némileg eltérve a stílus választékosságától és az irodalmi nyelvtől. „Ott állott Ben az út közepén, a pesti villanegyedben. Szemét dörzsölte. Álmodott talán? Ám a testén sajnó botütések, az arcán égő pofonok csakhamar felvilágosították, hogy korántsem volt álom, ami vele történt.” (178) Kemény Gábor az idézett részt bizonyító erejűnek tartja (1991: 75) arra nézve, hogy az elbeszélte történet nemcsak a zsoké álma. Az *Álmodott talán?* retorikai kérdést és az azt követő mondatot szabad függő beszédnek tarthatjuk; Ben töprengése és érzése, fizikai fájdalmának érzékelése Benben keltik azt a gondolatot, hogy valóban megverték, s valóban megtörtént az úrnővel való álomnak is szép ka-

landja. Az álom és a valóság határának mesterei elmosása azonban tovább folytatódik a szövegben, hiszen Ben, az elcsapott és magát megaláztatónak érző zsoke hosszas keresés után sem ismeri fel a villát, ahol az úrnő vendégül látta, s minden úri lakban vágyai villáját sejtji; a kert piros és lila virágai is „*elementek másfelé szolgálatot teljesíteni, ahol a szerelem ütött tanyát*”. Az is a mérhetetlenül szenvedő Ben képzeletének szülötte, hogy a görbe botos kertőr tekintete azt kérdezi: „*hova lett a gyönyörű úrnő Ben mellől?*” – Hiszen ugyanez az öreg kertőr Ben megaláztatása után így szól:

– *Sokat tetszett inni, uracskám.*

Igaz, az úrnő „*lesütött szemmel, sápadtan*” jelenik meg a ligetben (talán az elszennvedett események következtében – de talán más miatt), s ridegen elutasítja Ben hódoló közeledését: *Megbolondult? Kotródjék! A kotródik* ige a megaláztatottság, a szégyen érzésének kifejezésére is alkalmas.

Ha az elbeszélte történetet a fikció szerint valónak tekintjük, a hőst súlyosan megalázták, ha azonban álomnak, nem valódi megaláztatás éri azzal, hogy az úrhölgy ismeretlenként kezeli, hanem vágyálmainak teljes összeomlását éli meg. Mindkét értelmezés lehetséges; egyik sem bizonyos.

Összefoglalásul elmondhatjuk, hogy a kisregény stílusstruktúrája makro-, mezo-, mikroszinten egyaránt az összetettség és a hierarchizáltság jellemző kognitív jellemzőit tekintve, szociokulturális rétegezettsége szerint pedig választékos; az érték mentén dominánsabbnak tartom az ironikus, azaz értékmegvonó elemet benne, a nyelvváltozatok tekintetében pedig a sztenderd, az irodalmi nyelv csaknem kizárólagos benne.

Irodalom

Fónagy Iván é. n. [1999] *A költői nyelvről*. Corvina. Budapest.

Kemény Gábor 1991. *Szindbád nyomában*. Linguistica Series Studia et Dissertationes, 7.

Kozma Dezső 1981. *Krúdy Gyula postakocsiján*. Kolozsvár. Dácia Kiadó.

Tolcsvai Nagy Gábor 1996. *A magyar nyelv stilisztikája*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.

Tolcsvai Nagy Gábor 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.